

ТЕКСТ СТАТТІ ТУТ

А. П. ЛИМАР (Дніпропетровськ)

Російський експедиційний корпус у Франції в бойових діях Першої світової війни

Військове співробітництво країн Антанти у роки Першої світової війни не обмежувалося координацією планів ведення бойових дій. На франко-німецькому фронті у 1916—1918 рр. разом з французькими військами брали участь у боях солдати російського експедиційного корпусу, серед яких було чимало українців. Ідея направлення на Західний фронт російських частин належала англійському уряду і виникла в серпні 1914 р. Наприкінці 1915 р. після переговорів у Петрограді французької делегації на чолі з сенатором П. Думером було прийнято рішення направити до Франції дві піхотні бригади, кожна з яких складалася з двох полків¹.

1-ша окрема піхотна бригада загальною чисельністю 8 662 чол. формувалася на початку 1916 р. з числа солдатів, які мали бойовий досвід. До її складу ввійшли чотири роти, сформовані на Україні². В наказі Генерального штабу Росії підкреслювалося: "Роти повинні бути сформовані з вибором людей з різних рот і батальйонів, безумовно, здорових, високих і помітних; всіх нестройових призначати також з стройових..."³. Кулеметні команди створювалися з солдатів кулеметної школи, розташованої в Оранієнбаумі. В одну з них (2-й полк) потрапив єфрейтор, георгіївський кавалер Р. Я. Малиновський, майбутній маршал та міністр оборони СРСР.

У квітні 1916 р. пароплави з солдатами 1-ї бригади прибули до Марселя, подолавши складний морський шлях з Далекого Сходу навколо

Азії через Суецький канал та Середземне море⁴. Їх радо зустріло французьке населення. Російські війська розмістилися в таборі Майї (центральна Франція). Після прибуття до країни у вересні 1916 р. 3-ї бригади загальна чисельність російського експедиційного корпусу досягла понад 20 тис. чол.*

Для кожної бригади виділили 78 французьких офіцерів та 386 солдатів, які мали ознайомити прибулих з особливостями ведення війни на Західному фронті та полегшити їх зв'язки з французьким командуванням і місцевим населенням. До того ж разом з солдатами російських бригад вони брали участь у боях.

25 червня 1916 р. 1-ша бригада виступила з Майї на фронт. Після дводенного 42-кілометрового маршу 1-й та 2-й полки прибули в район Мурмелон-ле-Гран, де замінили французькі частини на ділянці фронту поблизу селища Оберів. Бригада підпорядковувалася командирю 2-го кавалерійського корпусу генералу де Мітрі. У виданому ним наказі наголошувалося, що французькі солдати "повинні прагнути, з одного боку, полегшити своїм російським товаришам дотримання наших звичаїв, а з другого — перейти повною повагою до наказів вищого начальства російської армії"⁵. Досягти цього було нелегко, оскільки застосування тілесних покарань у російських військах викликало справедливе обурення французьких солдатів та офіцерів.

28 червня батальйони 2-го полку почали займати відведені для них позиції на фронті. 1-й полк розташувався у другій лінії і мав здійснювати контратаки. Французьке командування розраховувало використати появу російських солдатів на фронті як несподіванку для ворога. З цією метою час прибуття бригади та призначена для неї ділянка фронту були засекречені. В наказі, який командир бригади генерал Лохвицький видав напередодні виступу з Майї, зазначалося, що чим пізніше ворог дізнається про присутність на фронті російських військ, тим несподіванішою та успішнішою буде їх участь у майбутньому наступі. Тому солдатам категорично заборонялося виглядати з окопів, а під час проведення розвідки жоден солдат не повинен потрапити до рук ворога. Будь-який вчинок нетверезого солдата розцінювався польовим судом як зрада батьківщини⁶.

Незважаючи на вжиті заходи, зберегти у таємниці факт прибуття бригади на фронт не вдалося. Тільки-но російські солдати зайняли окопи, над німецькими позиціями з'явилися плакати з погрозами знищити їх. Морально-політичне значення цього розуміли обидві сторони.

До 16 липня у секторі, який займала російська бригада, ситуація була відносно спокійною, активних бойових дій не велося. Щоденно відбувалися лише артилерійські поєдинки німецьких та французьких батарей. У цей час російські війська поліпшували свої позиції, поглиблювали окопи, встановлювали дротяні загородження.

О 5-й годині ранку 16 липня розпочався масований артилерійський обстріл позицій бригади, який продовжувався з перервами протягом усього дня. Після артпідготовки німці атакували ділянку, яку захищала друга рота 1-го полку. Перша лава атакуючих спробувала прорватися до російських окопів, однак внаслідок контратаки противник був відкинутий. Перший бій російських військ на французькому фронті закінчився пізно ввечері⁷.

Значення цього бою та вдалі дії російських солдатів відзначив у наказі командуючий 4-ї французької армії генерал Гуро. І хоча російський представник при французькому командуванні генерал Жилинський зазначав, що "справа маленька, а бажання роздути її велике", 69 солдатів бригади отримали російські нагороди. Серед них — старший унтер-офіцер А. Ми-

рошниченко та рядовий С. Неврода, які очолили контратаку, кулеметники молодший унтер-офіцер І. Кикоть та ефрейтор І. Жученко, які, незважаючи на артилерійський вогонь противника, висунули кулемети на відкриті позиції та впритул розстрілювали наступаючих і відбили їх атаку⁸.

Після бою 16 липня, коли німецьким військам не вдалося з ходу розгромити російську бригаду, знову настало відносно затишшя. У відповідь на німецьку атаку солдати обох полків у липні—серпні здійснили ряд успішних операцій, атакуючи дозори та пости противника, знешкоджуючи його розвідників⁹.

До кінця серпня втрати російських військ становили 34 чол. вбитими та пораненими, в основному внаслідок артобстрілів та нічних сутичок патрулів і розвідників.

7 вересня після відведення у тил сусідньої французької дивізії фронт бригади збільшився на 3 км і становив 7 км, тобто вдвічі перевищував ділянку французів, хоч їх чисельність була в два рази більшою, ніж росіян.

Щоб унеможливити спробу прориву німцями розтягнутого фронту бригади, 8 вересня генерал Лохвицький видав наказ провести силами двох рот 2-го полку розвідку боєм. В результаті були захоплені у полон шість німецьких солдатів і стало відомо, що проти росіян діють 12-й гренадерський, 4-й та 8-й Брандербурзькі полки. Втрати під час атаки становили 4 вбитих та 19 поранених¹⁰.

У першій половині вересня на ділянці фронту, який займала бригада, німці неодноразово відкривали вогонь, руйнуючи окопи та атакуючи пости невеликими силами. 15—17 вересня ворожа артилерія посилила обстріл штабу 2-го полку французьких батареї, розташованих у тилу першої лінії траншей.

Наступного дня німці знову спробували прорвати фронт 1-ї бригади, їх артилерійська підготовка розпочалась о 7 годині 30 хвилин, а о 9 годині вступили в бій міномети та легка артилерія ворога. Основний удар був зосереджений на загородженнях та окопах першої лінії. Водночас важка артилерія вела вогонь по тилах та ходах сполучення. Під обстрілом опинилася вся ділянка 2-го полку. З другої години дня вогонь посилювався і можна було припустити, що німці атакуватимуть ділянку, яку захищала 9-та рота. З резервної 10-ї роти сюди були направлені два взводи. Вогонь противника тривав до 7 години вечора, траншеї першої лінії виявилися зруйнованими, і роти були відведені у другу лінію.

Ввечері майже 70 ворожих солдатів спробували захопити залишені траншеї, але їх наступ був відбитий вогнем передових постів. Після нового сильного артобстрілу, під прикриттям димової завіси, рота німців атакувала позиції 8-ї та 2-ї рот, але була змушена відступити. В цей же час противник повів наступ на передові пости та ділянку 9-ї роти. В ході контратаки гранатами і багнетним ударом німці були вибиті із зайнятих ними позицій. Після чергового артобстрілу атака була повторена пізно ввечері. Через зруйновані загородження німці прорвалися до траншей. Однак солдати 9-ї роти відкинули противника, який утік, не прийнявши бою¹¹.

До 11 години ночі ворог відійшов на всій ділянці 2-го полку і припинив атаки та артилерійський обстріл. На фронті настало затишшя.

Внаслідок боїв 18 вересня були зруйновані окопи та передові пости військ Антанти. Втрати російської бригади становили 17 загиблих, 66 поранених та контужених солдатів та офіцерів. Однак досягти поставленої мети — прорвати фронт російських військ, завдати їм серйозних втрат — німцям не вдалося. Повідомляючи про події цього дня та їх наслідки, командир 2-го полку полковник Дяконов зазначив: "Переважно поведінка нижніх чинів, які вперше потрапили під такий убивчий вогонь і витрима-

ли його протягом 16 годин підряд, вище будь-якої похвали. Люди стійко трималися на своїх місцях, енергійно відбиваючи противника, нижчі чини, які брали участь у контратаці, героїчно йшли вперед під вбивчим вогнем ворожої артилерії"¹².

З дванадцяти рот 2-го полку у бою взяли участь десять. Роздратовані безрезультатними атаками, німці спробували наступного дня обстріляти російські окопи снарядами, начиненими отруйними речовинами, але вітер відніс газову хмару на німецькі траншеї, і артилерійський вогонь припинився.

За мужність у бою 18 вересня 106 солдатів полку були нагороджені георгіївськими хрестами та медалями. Серед них — старший унтер-офіцер С. Руденко, єфрейтор Г. Єфімов, рядові І. Косоуров, З. Чуприна, М. Кошуба, які були оточені, але продовжували захищати передовий пост, поки п'ятеро солдатів під командою молодшого унтер-офіцера В. Прокопенка гранатами не відкинули німців, врятувавши товаришів. Зайнятий противником інший передовий пост був відбитий рядовими А. Климовим, М. Ситником, М. Тарусовим, С. Писаренком, І. Білоножком. Рядовий Т. Божко, опинившись в оточенні, був поранений, але відмовився здатись у полон і, зрештою, пробився до своїх¹³.

Наказом по 4-й армії 3-й батальйон 1-ї бригади був нагороджений французьким воєнним хрестом за те, що 18 вересня відбив атаку шести німецьких рот, які намагалися захопити російські окопи після масованої артилерійської підготовки. Високо оцінив дії бригади французький головнокомандуючий генерал Жофр, який писав Лохвицькому: "Я з інтересом прочитав рапорт генерала Дюма про німецькі атаки 18 вересня і прошу Вас передати моє задоволення офіцерам російської бригади, які відзначилися у цій справі, і підпорядкованим їм військам"¹⁴. Всього за бої в Шампані у липні—вересні французькими орденами та медалями були нагороджені 7 офіцерів та 67 солдатів 1-ї бригади¹⁵.

За цей час втрати російської бригади становили: 133 солдатів та офіцерів вбито, майже 200 — поранено, 11 — потрапили у полон, 55 — зникли безвісти¹⁶.

З середини вересня на фронті, зайнятому російськими військами, стало спокійніше. Обидві сторони основну увагу приділили відновленню захисних ліній та поповненню особового складу частин.

14—16 жовтня 1-ша бригада, яку замінила третя, була відведена до Майї після III-денного перебування на фронті. Російські війська у боях на французькому фронті продемонстрували високу виучку та уміння, хоробрість та мужність, виявлені навіть у незвичних та складних умовах, викликаних відірваністю від батьківщини.

Наступний місяць 1-ша бригада перебувала у Майї, де поповнювалася, відпочивала та готувалася до ведення наступальних операцій. Разом з російською бригадою у таборі були французькі частини. Між солдатами обох країн швидко встановилися дружні відносини. Взаємні симпатії ще більше зміцнили братерство по зброї і відіграли помітну роль у подальшому перебігу подій.

Термін навчання та відпочинку 1-ї бригади був значно скорочений. Вона була переведена до 5-ї французької армії генерала Мазеля і отримала наказ зайняти ділянку фронту поблизу селища Люд на схід від Реймса. Три дні тривав її перехід до фронту, і в ніч з 2 на 3 грудня бригада зайняла відведений для неї сектор довжиною 7 км. Це змусило, всупереч існуючій практиці, вивести на першу лінію обидва полки, залишивши у резерві тільки два батальйони. Бойові дії на фронті набули позиційного характеру.

Через два тижні внаслідок постійних обстрілів захисні споруди першої лінії були майже повністю зруйновані. Відновити їх було неможливо. Тому головною лінією оборони стала друга, де зосереджувалася половина бригади та більшість кулеметів. Перша лінія використовувалася для спостереження за противником.

До кінця 1916 р. на фронті мали місце рушнична та кулеметна перестрілки, сутички патрулів та дозорів, проводилася розвідка. Так, у ніч з 24 на 25 грудня розвідники 2-го полку захопили у полон німецького офіцера та двох солдатів, а розвідка 1-го полку — навіть два німецьких дозори¹⁷.

Багато зусиль і часу витрачалося на підтримання окопів у задовільному стані. Нетривкий ґрунт, високий рівень ґрунтових вод були причинами постійних зсувів та необхідності викачувати воду зі сховищ. Дощова погода ще більше ускладнювала цю працю.

Новий, 1917 р. 1-ша бригада зустріла на фронті. Незважаючи на відсутність активних бойових дій, її втрати продовжували зростати. Надто тривале перебування на фронті, погіршення постачання, умов побуту та утримання поранених посилювали невдоволення солдатів. Своєчасне задоволення найбільш нагальних потреб послабило б напруження. Однак всупереч справжньому стану речей у Петроград надходили заспокійливі повідомлення російських генералів на зразок: "Полки знаходяться у відмінному стані, добре споряджені всім необхідним, чудово навчені і, за деяким винятком спочатку, поведінка доброзичлива, хороша. Ставлення французьких воєнних властей доброзичливе, всі потреби виконуються охоче і прихильно. Санітарний стан вельми хороший"¹⁸.

Нарешті, 1—3 лютого 1917 р. після двомісячного перебування на фронті бригада була замінена французькою дивізією та переведена у табір Віль-ен-Тарденуа. Після дводенного відпочинку відновилося навчання її особового складу. План навчань 1-го полку включав дії на місцевості, подібній до ділянки фронту поблизу селища Курсі, 2-го — біля форту Брімон в Шампані. Це красномовно свідчило про райони, де незабаром доведеться діяти бригаді.

Під час перебування російських солдатів у Віль-ен-Тарденуа для них було введено ряд обмежень, щоб звести до мінімуму їх контакти з місцевим населенням та солдатами сусідніх французьких частин. Так, росіянам категорично заборонялося виходити за межі табору. Доступ у навколишні села дозволявся тільки протягом двох годин вранці та вдень. Наприкінці короткого 12-денного навчання 1-ша бригада увійшла до складу 7-го французького корпусу.

Інша російська бригада — 3-тя — з 1 до 12 жовтня 1916 р. продовжувала проходити навчання у Майї, де розташувалася після прибуття до Франції. Частими її гостями були французькі генерали та політичні діячі. Вони знайомилися з підготовкою та настроями солдатів. Через два дні після закінчення навчання бригада отримала наказ замінити на фронті 1-шу російську бригаду. По два батальйони кожного полку зайняли передові лінії, треті батальйони залишились у резерві. Підтримувати дії бригади мали дві групи французької артилерії — 60 гармат середнього калібру та по дві батареї важкої артилерії для кожного полку. Окремими інструкціями передбачалися певні заходи для відбиття газової атаки противника. Як показали подальші події, це виявилось не зайвим, але явно недостатнім.

З часу заняття російськими військами позицій щоденно мали місце перестрілки, артобстріли, кожену ніч велася розвідка. 30 жовтня артилерійський вогонь німців став особливо інтенсивним, і вночі лівий фланг 5-го полку був атакований противником, але багнетним ударом вдалося відкинути ворога. Наступного дня німецька артилерія поновила обстріл

позицій полку, але противник не атакував позицій до 14 листопада, коли на ділянці 2-го батальйону німці провели розвідку боєм силою до трьох взводів. Атака була відбита. Втрати російської бригади становили 4 поранених¹⁹.

В той же день 5-й полк відвідала група російських та американських журналістів, і незабаром у газетах з'явилися статті, в яких докладно висвітлювалися перші бої 3-ї бригади на французькому фронті.

Однак у цілому ситуація на фронті залишалася настільки спокійною, що командир бригади генерал Марушевський надав офіцерам 2—3-денні відпустки. Щоб активізувати дії противника, генерал видав наказ вести розвідку, захоплювати полонених, вести вночі кулеметний та рушничний вогонь. Виконуючи наказ, 5 грудня 1-ша рота 6-го полку атакувала сильно укріплену позицію противника і захопила двох полонених.

Наприкінці листопада було закінчено формування мінометної батареї бригади, яка зайняла відведені їй позиції. Розраховуючи на її вогневу підтримку, командир 6-го полку подав Марушевському план "посиленої розвідки ворожих позицій з метою тривоження противника". Він був затверджений. На думку генерала, "здійснення таких набігів дуже корисне, незважаючи на втрати, воно виховує частини, вказує на гідних офіцерів і нижніх чинів. Мені здається, що, незважаючи на ризик втрат, необхідно використовувати раптовість і нападати на противника при таких набігах після лише 10—15 хвилин артилерійської стрілянини"²⁰. Тільки завдяки наполегливості командира 6-го полку вдалося домогтися згоди генерала на 2—3-денне систематичне руйнування укріплень противника та збільшити тривалість артпідготовки до 40 хвилин, що давало змогу уникнути зайвих втрат. Для атаки виділялися дві роти, ще одна перебувала у резерві.

Коли атакуючі досягли німецьких окопів, противник відкрив сильний артилерійський вогонь. Обидві роти змушені були повернутися до своїх окопів, втративши 4 солдатів убитими на 17 — пораненими. Ще значнішими були втрати від артилерійського вогню противника, який продовжувався цілу добу.

Тяжке враження від невдалої атаки спробував згладити командуючий Західною групою генерал Дюма, який наступного дня відвідав бригаду і відзначив, що "так діяти може тільки така відмінна, бездоганна піхота, яку він вбачає у російських військах"²¹. Підбадьорений похвалою, не рахуючись з втратами, Марушевський видав наказ про підготовку та проведення повторної подібної операції 6-м полком та її організацію п'ятим.

Телеграма про "успішні" дії російської бригади була надіслана в Росію. При цьому втрати вказувалися вдвічі меншими, ніж насправді.

Виконуючи наказ Марушевського, 18 грудня два взводи 6-го полку атакували укріплені ворожі позиції. Артпідготовка, що передувала операції, розпочалася невдало. Перший же снаряд влучив в окоп, де перебували солдати, що готувалися до атаки. Незважаючи на це, атака була проведена згідно з планом. Не зустрівши серйозної протидії противника, взводи зайняли його передові позиції, захопили полоненого. Німці, що залишилися живими, сховалися в укриття і чинили впертий опір. Його вдалося придушити лише використовуючи запалювальні гранати. Ввечері російські солдати отримали наказ повертатись і на зворотному шляху потрапили під вогонь німецької артилерії, втративши 7 чол. Особливу подяку за проведену операцію отримав від французького командування командир бригади²².

Зрештою, мета, яку ставив Марушевський, була досягнута. Розлючені атаками російської бригади, німці активізували свої дії. Майже тиждень вони вели артилерійський та мінометний обстріл ділянки, яку займав

3-й батальйон 5-го полку. Вранці 31 грудня їх вогонь посилювався, а ввечері того ж дня майже сотня німецьких солдатів пішла в наступ з метою оточити передові російські пости. Перша їх атака була відбита, але, виконуючи наказ, оборонці залишили свої позиції. Як тільки їх зайняли німці, вони були вибиті звідти. Вночі продовжувався сильний обстріл позицій, а о 5-й ранку рота німців здійснила ще одну невдалу спробу атаки. За цей день по позиціях бригади німецька артилерія випустила приблизно 11 тис. снарядів та мін²³.

9 січня 1917 р. на ділянці 5-го полку спеціальна французька рота здійснила спробу провести газову атаку на німецькі позиції. Вона проводилася на фронті 1200 м трьома хвилями протягом двох годин. 31 січня аналогічну атаку проти 6-го полку здійснили німці на ділянці, де відстань між окопами була найменшою — лише 300 м. Початок атаки своєчасно помітили спостерігачі, але незначна відстань та прорахунки у підготовці солдатів призвели до тяжких втрат. Отруїлися 3 офіцери та 260 солдатів, з яких 42 померли. В ході наступного артобстрілу загинули ще 27 солдатів²⁴.

Незважаючи на значні втрати, спроби використання газової зброї на фронті не припинилися. 17 лютого на ділянці 5-го полку її здійснили французи. Але зміна напрямку вітру призвела до того, що від газів постраждали 13 чол. Лише після цього було прийняте рішення припинити використання газів на фронті бригади.

Наприкінці лютого за наказом командуючого групою, до якої входила 3-тя бригада, її фронт був збільшений за рахунок виведення в тил двох рот сусіднього французького полку. Це значно ускладнило проведення активних бойових дій. Незабаром було отримано повідомлення про те, що невдовзі бригаду передислокують для відпочинку та переформування. Однак генерал Марушевський продовжував наполягати на проведенні атак німецьких позицій. 9 березня три групи солдатів обох полків здійснили успішний наступ у південно-західній частині селища Оберів з метою виявлення організації його оборони, захоплення полонених, руйнування захисних споруд.

Це був останній бій 3-ї бригади під час її перебування на фронті з жовтня 1916р. 12 березня вона була замінена, а через тиждень розмістилася у таборі біля селища Конде (центральна Франція).

Таким чином, солдати російських бригад брали участь у боях на французькому фронті з середини липня 1916 до середини березня 1917 р. Причому на бойових позиціях 1-ша бригада перебувала 6 місяців, 3-тя - 5 місяців. Загальні втрати російських військ за цей період становили 370 солдатів та офіцерів вбитими, померлими від ран і хвороб, понад 1 тис. поранених. Хоробрість, мужність та військова майстерність російських солдатів були високо оцінені: 496 георгіївських хрестів та медалей отримали ті, хто найбільше відзначився, а 67 солдатів та 7 офіцерів нагороджені французьким воєнним хрестом.

Навесні 1917 р. на обидві бригади чекали нові кровопролитні випробування. Країни Антанти, прагнучи прискорити закінчення війни, розробляли плани завдання нищівних ударів по Німеччині та її союзникам. У наступі, який планувалося здійснити у квітні на Західному фронті, мали взяти участь і російські війська. Передбачаючи тяжкі втрати, генерал Лохвицький звернувся до Ставки з проханням про поповнення: "В боях, які мають відбутися навесні, можна припустити, що довірена мені бригада понесе втрати приблизно 30 % нижніх чинів і до 45 % офіцерів"²⁵.

Про підготовку наступу та його план німецькому командуванню стало відомо заздалегідь. Це дало йому змогу вжити ефективних контрзаходів. На початку квітня німецький фронт на ділянці Вель-Реймс був посилений

9 дивізіями. Ще 38 дивізій перебували в резерві. Російські бригади зайняли ділянку фронту на схід від м. Реймс.

О шостій ранку 16 квітня 1917 р. після нетривалої та неефективної артпідготовки російські бригади, що входили до складу 7-го армійського корпусу, перейшли в наступ. Три батальйони 1-го та батальйон 2-го полку мали захопити бастіон та селище Курсі. Підхід до них захищало сильне укріплення Тет-де-Кошон. 9-та рота 1-ї бригади захопила його, але просунулися далі внаслідок шквального вогню противника не змогла. 2-й батальйон, що наступав у центрі, зайняв першу лінію німецької оборони, оточив селище Курсі з півночі та сходу й захопив його в середині дня. Лівofлангові батальйони 1-го та 2-го полків вийшли до шлюзу та каналу р. Ен. Бойове завдання першого дня наступу було виконано. Солдати 1-ї бригади взяли у полон 22 офіцери та майже 800 солдатів противника. Всі контратаки німецьких гвардійських частин були відбиті.

2-й батальйон 2-го полку наступав на Бримонський лісовий масив, долаючи потужні дротяні загородження. Перша лінія окопів була зайнята, але просуватися далі не давав змоги вогонь німецьких кулеметів. Тільки після того, як відділення під команду старшого унтер-офіцера П. Войка вибило противника з кулеметних точок, батальйон вийшов на берег р. Ен. На цій позиції, вперто захищаючись, його солдати забезпечили успішне просування сусідньої французької дивізії. В полон було захоплено 2 німецьких офіцери та 200 солдатів.

Наступного дня резервний батальйон 2-го полку атакував і зайняв укріплення Фортинг Карр. Проте успішний наступ бригади був зупинений, бо французькі частини прорвати ворожу оборону не змогли. Зазнаючи значних втрат, російські солдати утримували свої позиції до 19 квітня, коли був отриманий наказ про відступ.

Наступ 3-ї бригади на ділянці фронту Бермерирук — р. Ен ускладнювався тим, що атакувати їй доводилося на незнайомій місцевості. 16—20 квітня 6-й полк захопив німецькі укріплення на панівній висоті 108 та гору Сапіньоль, які вважалися неприступними. 19 квітня батальйони 5-го полку, що наступали по відкритій, заболоченій місцевості, не маючи артилерійської підтримки, захопили висоту Мон-Спен, яку кілька разів невдало атакували французькі війська. У полон потрапили 3 німецькі офіцери та 120 солдатів. Деякі російські роти втратили у цьому важкому бою понад половину складу. Бригада утримувала позиції до 20 квітня, коли під загрозою оточення змушена була відступити²⁶.

22 квітня обидві бригади відведені в тил для поповнення та відпочинку. Оцінюючи участь російських солдатів у квітневому наступі, російський агент у Франції А. Ігнат'єв писав: "Бойові дії бригад виявилися блискучими, заслужили схвалення і захоплення французької армії, а дисципліна і відданість обов'язку особливо цінувалися французькими воєначальниками"²⁷. Високу оцінку діям російських частин дав і свідок тих подій, французький офіцер 5-ї армії: "Проти висоти Спен була послана російська бригада... Росіяни билися чудово, але були скошені вогнем ворога"²⁸.

За успішні бойові дії майже 1,5 тис. солдатів обох бригад отримали французькі та російські нагороди. Серед нагороджених були старший унтер-офіцер М. Міщенко, І. Чепель, унтер-офіцери М. Болхаревський, Д. Валявка, молодші унтер-офіцери С. Плахотний, В. Антоненко, В. Омельченко, О. Прокопенко, ефрейтори Б. Сахно, Д. Ребрик, рядові І. Бережний, К. Талицький, І. Білоножко, С. Гришай, М. Чорний та ін.²⁹

За шість днів боїв втрати російських військ становили вбитими та важкопораненими 70 офіцерів та 4932 солдати. Найзначніших втрат зазна-

ла 1-ша бригада (57 % особового складу), її 1-й полк — 66 % та 2-й батальйон — 75 %³⁰.

Французькі війська втратили понад 140 тис. чол.

Провал наступу та тяжкі втрати, на думку російського командування, були пов'язані з помилковим використанням окремих бригад на французькому фронті. Основною бойовою одиницею тут вважалася дивізія, тому ділянка фронту та бойові завдання визначалися з урахуванням її можливостей. Аналогічні ділянки та завдання отримували російські бригади, хоча вони були вдвічі меншими за чисельністю. Так сталося з 1-ю бригадою, а 3-тю розділили на частини для посилення французьких військ.

Іншою причиною невдачі була недостатня артилерійська підготовка. Тому під час атаки солдати були змушені долати непошкоджені загорождення або потрапляли під кулеметний вогонь незнищених вогневих точок німців. Взаємодія російських бригад та французької артилерії ще в перших боях виявилася недостатньо ефективною. Неусвідомлення командуванням необхідності об'єднання бригад у самостійну бойову одиницю та поповнення її допоміжними підрозділами, в першу чергу артилерією, дорого обійшлося російським солдатам.

Участь у квітневому наступі була останніми бойовими діями російських бригад у Франції. Звістка про революційні події на батьківщині, повалення самодержавства, а також тяжкі втрати, відірваність від рідної домівки, погіршення відносин з французьким командуванням спричинили зростання антивоєнних настроїв серед солдатів та їхнє прагнення повернутися додому. Цей шлях виявився непротим для більшості з них і пройшов через багато років та складні випробування.

Після невдалого збройного повстання російських солдатів у таборі Ля-Куртін обидві бригади були розформовані. Більшість учасників повстання потрапили на каторжні роботи у Північну Африку, робочі роти у Франції і лише незначна частина (приблизно 300 чол.) продовжувала воювати на французькому фронті у складі російського легіону до кінця першої світової війни. У 1919—1920 рр. російські солдати отримали змогу повернутися на батьківщину, де були втягнуті у вир революційних подій та громадянської війни.

¹ Російський державний воєнно-історичний архів (далі — РДВІА), ф. 2000, оп. 2, спр. 1560, арк. 273; ф. 2003, оп. 2, спр. 249, арк. 4.

² Там же, ф. 2000, оп. 2, спр. 1560, арк. 284, 317.

³ Там же, спр. 1564, арк. 54.

⁴ Малиновский Р. Я. Солдаты России. — К., 1986. — С. 218—240.

* Загалом у роки першої світової війни участь у бойових діях на різних європейських фронтах брали чотири піхотні бригади. Крім 1-ї та 3-ї, які воювали у Франції, восени 1916 р. 2-га та 4-та бригади були направлені на салонікський фронт. 2-га окрема артилерійська бригада, яка також передислоковувалася через Францію до Салонік у серпні—вересні 1917 р., була використана для придушення повстання російських солдатів у таборі Ля-Куртін, а потім була направлена до Греції (Деренковский Г. М. Восстание русских солдат во Франции в 1917 г. // Исторические записки. — Т. 38. — М., 1951. — С. 71—103; Данилов Ю. Н. Русские отряды на французском и македонском фронтах. 1916—1918 гг. — Париж, 1933. — 256 с.; РДВІА, ф. 2000, оп. 3, спр. 30, арк. 84).

⁵ РДВІА, ф. 2000, оп. 2, спр. 1566, арк. 141.

⁶ Там же, арк. 138.

⁷ Там же, ф. 2003, оп. 1, спр. 1151, арк. 86.

⁸ Там же, ф. 2000, оп. 2, спр. 1568, арк. 378—379.

⁹ К а р е в П. Экспедиционный корпус. — Куйбышев, 1957. — С. 44.

¹⁰ РДВІА, ф. 2003, оп. 1, спр. 1151, арк. 27.

¹¹ Лисовенко Д. У. Их хотели лишить Родины. — М., 1960. — С. 48—49; Малиновский Р. Я. Указ. соч. — С. 296—300.

¹² РДВІА, ф. 2003, оп. 1, спр. 1151, арк. 24.

¹³ Там же, ф. 2000, оп. 2, спр. 1568, арк. 264—265.

¹⁴ Там же, арк. 314.

- ¹⁵ Там же, арк. 270.
¹⁶ Там же, ф. 15304, оп. 3, спр. 17, арк. 172.
¹⁷ Там же, ф. 15221, оп. 1, спр. 1, арк. 176; ф. 2003, оп. 1, спр. 1151, арк. 60, 63.
¹⁸ Там же, ф. 2003, оп. 1, спр. 1151, арк. 69.
¹⁹ Там же, ф. 2000, оп. 2, спр. 1569, арк. 257-358.
²⁰ Там же, ф. 2003, оп. 1, спр. 1572, арк. 2-3.
²¹ Там же, арк. 4.
²² Там же, ф. 2000, оп. 2, спр. 1569, арк. 425-426.
²³ Там же, арк. 432.
²⁴ Д а н и л о в Ю. Н. Указ. соч. - С. 80, 81.
²⁵ РДВІА, ф. 2000, оп. 3, спр. 2805, арк. 75.
²⁶ Архів зовнішньої політики Росії, ф. Окрема російська бригада у Франції, оп. 1, спр. 11, арк. 74-81; РДВІА, ф. 2003, оп. 1, спр. 1215, арк. 28-29.
²⁷ РДВІА, ф. 15223, оп. 1, спр. 18, арк. ПО.
²⁸ Революционное движение во французской армии в 1917 г. — М., Л., 1934. — С. 98.
²⁹ РДВІА, ф. 15226, оп. 1, спр. 1, арк. 25-44.
³⁰ Там же, ф. 15234, оп. 1, спр. 33, арк. 11-13; ф. 2003, оп. 1, спр. 1151, арк. 144.